

ԼՂՀ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ ՎՍՅՐԻ ԱՃՈՐ ՄՆԵՂ-ԱՅԻՆ ԵՎ ԲՈՒԺՎԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
ՈՒՆԵՑՈՐ ՈՐՈՇ ԽՈՏԱԲՈՒՅՄԵՐԻ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԵՆՍԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կ.Վ. Բալայան

ԼՂՀ բուսական աշխարհի բազմազանությունն անգնահատելի արժեք է հանդիսանում ներկա և ապագա սննդամթերքի համար: Սույն հոդվածում ներկայացվում են ԼՂՀ տարածքում վայրի աճող սննդային և բուժական նշանակություն ունեցող որոշ խոտաբույսերի էկոլոգիա-կենսաբանական առանձնահատկությունները, մորֆոլոգիական կազմությունը, սննդային, բուժական ու տնտեսական արժեքները, պահպանության խնդիրները:

ԼՂՀ ֆլորան աչքի է ընկնում բուսական համակենցությունների ու բուսատեսակների արտահայտված բազմազանությամբ, որտեղ ուրույն տեղ են գրավում վայրի աճող ջրտեղի համեմունքային, դեղատու, նեկրոպոլոգատու և այլ բուսատեսակները: Նշված խոտաբույսերի տղ գենոֆորմը կարող է դիտվել որպես ազգային հարստություն:

Կռվկասի ֆլորայի, բուսական պաշարների ու դրանց օգտագործման վերաբերյալ արժեքավոր աշխատանքներ են կատարել հայտնի բուսաբաններ Ա. Ա. Գրասպեյանը [1], Ա. Լ. Թախտաջյանը [2], Ի. Ա. Դավիթբեկյանը և ուրիշներ [3]: Լեւոնային Ղարաբաղի բուսական աշխարհի ուսումնասիրման և պահպանման հարցերով զբաղվել ու հետազոտական աշխատանքներ է կատարել կենս. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Ռ. Ի. Առուշանյանը [4]: Չնայած վերը նշվածներին, որքան էլ դա անհավանական թվա, ԼՂՀ ֆլորան համակողմանի, սննդային և բուժական նշանակություն ունեցող բուսական աշխարհի մասնավորապես, արդի պայմաններում լուրջ հետազոտությունների կարիք ունի: Ուստի ուսումնասիրելով ԼՂՀ տարածքում վայրի աճող ուտելի, համեմունքային և բուժական նշանակության խոտաբույսերի էկոլոգիա-կենսաբանական, սննդային գարգացման առանձնահատկությունները, կարող ենք պարզել նրանց տարածվածությունը, պաշարները, մշակել վայրի տնտեսական վերաբերադրման և արդյունավետության բարձրացման եղանակները:

Կտրևոր համգամանք է հանդիսանում այն, որ շատ բուսատեսակներ ու միայն ուտելի են, այլև միաժամանակ՝ համեմունքային, մեղրատու, նեկրոպոլոգատու և դեղատու, որի շնորհիվ բարձրանում է նրանց տնտեսական արժեքը: Այդ բույսերը պարունակում են մարդու օրգանիզմի համար խիստ անհրաժեշտ վիտամիններ, օրգանական թթուներ, սպիտակուցներ, ֆերմենտներ,



Ամապիացի, Մխիթար Հերացի, Ղազար Փարպեցի, Գրիգորյա, Ստեփանոս Շաիրիմալյան և ուրիշներ) բազմաթիվ վկայություններ կան հին ժամանակներում վայրի բույսերի

յղածամաշտաբ կիրառման վերաբերյալ [5]: Ներկայումս գիտական բժշկության մեջ նույնպես օգտագործվում են մեծ թվով բուսական ծագում ունեցող դեղամիջոցներ ու դեղաբույսերից պատրաստված տարբեր նիսուկներ, թուրմեր, ռզնթուրմեր, քսուրներ և այլն: Սույն աշխատանքում որպես հետազոտման օբյեկտներ դիտարկել ենք ԼՂՀ ֆլորայում տարածված ծնեմեկ դեղատու (*Asparagus officinalis* L.), ծուռապաշար (*Capsella bursa-pastoris*), եղան լեզու մեծ (*Plantago major* L.), խնկածաղիկ սափարական (*Origanum vulgare* L.), խատուտիկ դեղատու (*Taraxacum officinalis* Wigg) տեսակները: Աշխատանքի իրականացման համար ընտրել ենք որպես ստացիոնարներ Ստեփանակերտը, Աջափնյակը, Բերքածորը (քարանձավ 1): Ուսումնասիրությունների էկոլոգիական դիտարկումները, բուսամուշտների հավաքումը և հերթադրումների պատրաստումը կատարել ենք բուսաբանության մեջ ընդունված մեթոդներով: Ստորև ներկայացնում ենք ԼՂՀ տարածքում վայրի աճող ուտելի, համեմունքային և բուժական նշանակության մի քանի խոտաբույսերի կենսաբանական առանձնահատկությունները:

Հովվամախաղ (ծուռապաշար) – *Пастушья сумка обыкновенная*
– *Capsella bursa-pastoris* L.



ուստճառով միաժամանակ կարելի է հանդիպել և՛ երիտասարդ, և՛ ծեր բույսերի: Տերևներում խնձորաթթու, ֆիտոնեցիդներ, վիտամիններ, եթերային յուղ, երկաթ, աղիներ, ֆոսֆոր, կալցիում և այլն: Մանուշ օգտագործում են երիտասարդ տերևները և մատղաշ ցողունները: Բուժական նպատակներով օգտագործելու համար հավաքում են ամբողջ բույսը և չորացնում ստվերում: Ունի արյան ճնշումն իջեցնող հատկություն:

Նախածաղկավորների (կաղամբազգիների) ընտանիքին պատկանող միանյա խոտաբույս է: Արմատային համակարգն առանցքային է: Յողունը պարզ է կամ ճյուղավորվող՝ ուղղաձիգ կանգնող, 20-30սմ բարձրությամբ: Տերևները հիմնականում մերձարմատային են, երկարավուն-նշտարած, ատամնավոր կամ փետրածև կտրտված և հավաքված վարդակում: Յողունային տերևները նստադիր են և նետաձև: Ծաղկաբույլը ռդկույզ է, ծաղիկները՝ մանր և սպիտակ: Պտուղը հակադիր նեանկյունաձև պատիճակ է: Սերմերը ձվածև են, դեղնաշագանակագույն: ԼՂՀ-ում տարածված է ցածրադիրք մինչև բարձրադիրք լեռնային շրջաններում: Որպես մոլոխոտ աճում է ամենուրեք՝ դաշտերում, այգիներում, ճանապարհների եզրերին: Մեկ բույսը կարող է առաջացնել մինչև 60000 և ավելի սերմեր: Սերմերի հանգստի շրջանը կարճ է և մեկ սեզոնի ընթացքում կարող են սերմերը վերարտադրել 3-4 սերունդ: Այդ

խատուտիկ դեղատու – *Одуванчик лекарственный*

– *Taraxacum officinalis* Wigg.



Բարդածաղկավորների պատկանող բազմամյա խոտաբույս է՝ արմատամերձ, փետրածև կտրտված տերևների վարդակով: Ծաղկակիր սլաքները դուրս են գալիս արմատամերձ տերևների վարդակի կենտրոնից: Ծաղկաբույլը մեկական գագաթնային գամբյուղ է, ծաղիկները՝ երկսեռ, լիզակավոր, վառ դեղին: Պտուղը փուփուլավոր սերմիկ է: Սերմիկը երկարավուն է, սեպածև: Բնորոշ սպիտակ փուփուլի օգնությամբ սերմիկները քամու միջոցով տարածվում են ամենուր: ԼՂՀ-ում խատուտիկը տարածված է մարգագետիններում, դաշտերում, այգիներում, գետափին, ճամփեզբերին և այլուր:

խատուտիկը շատ երկյններում մշակվում է որպես բանջարեանոցային մշակաբույս ու համարվում է սննդային. տերևներից պատրաստում են սալաթ [6]: Այս նպատակով մատղաշ տերևները 30 րոպե թողնում են սառն աղաջրում՝ դառնությունը վերացնելու համար: Տերևներում

պարունակվում է ասկորբինաթթու (փոսփին C), իսկ արմատներում՝ ինսլին, ասպարազին, օրգանական թթուներ, երկաթ, կալիում, ֆոսֆոր և այլն: Բուժական նպատակով օգտագործում են ամբողջ բույսը, բայց հիմնականում արմատը, որը հանում են ուշ աշնանը: Խնդիրով չի տրվում խատուտիկը հավաքել քաղաքի շրջակայքից, քանի որ նրանք կլանում և կուտակում են ավտոմեքենաների արտանետած գազում նյութ կապարն ու փնատակար այլ միացություններ: Խտանուտիկն ունի քրտնամուղ, միզամուղ, լեղամուղ հատկություններ:

Խնկածաղիկ սովորական – *Dушица обыкновенная*
– *Origanum vulgare L.*



Խողեղինգազգիներին (շրթնածաղկավորներ) պատկանում 30-80սմ բարձրությամբ բազմամյա խոտաբույս է: Ունի ուղղանկյալ, քառանկյուն, կարմրամանուշակագույն գոգուր, վերի մասում՝ ճյուղավորվող, ծածկված վալիտով մազիկներով: Տերևները հակադիր են, երկարավուն-ծվածն, ամբողջաեզր: Ծաղիկները հասկիկներով են, մանր, թուրավետ, վարդագույն՝ հավաքված վահանաձևի կամ հուրանաձևի ծաղկաբույլերում: Պտուղը քառակուսի է՝ կլոր, դարչնագույն սերմիկներով: Լճ-ում խնկածաղիկը տարածված է անտառների բացատներում, գետահովիտներում, թփուտներում, բլրալանջերին և այլու: Նախընտրում է սննդանյութերով հարուստ հողերը: Խնկածաղիկը վերգնայա հատվածը պարունակում է եթերայուղ, ասկորբինաթթու, ներկանյութեր և այլն: Բուժական նպատակով օգտագործվում է բույսի ամբողջ վերջնամասը, որը հավաքում են ծաղիկները լրիվ բազմվելուց հետո (հավաքելու ժամանակ չպետք է արմատով հանել): Դեղաբույսն ունի կենսորոնական նյութային համակարգը հանգստացնող, խալսն արտազատող, մաքսոդությունը կանախալորող, լեղամուղ, քրտնամուղ հատկություններ: Այն հակաբուցված է եղևներին: Խնկածաղիկ եթերայուղն օգտագործվում է առումնաբուժական պրակտիկայում որպես ավտոմեքենի և ցավազրկող միջոց [7]: Խնկածաղիկն օգտագործում են նաև որպես թուրավետ թեյի բաղադրամաս և համեմունք՝ սննդի արդյունաբերության, լիկյորների, գարեջրի արտադրության մեջ: Նպատակահարմար է խնկածաղիկը մտցնել վաշմարյան մեջ որպես մեղրատու, եթերայուղատու, համեմունքային և դեղաբույս:

Ծնեբեկ դեղատու (ծնեկալ) – *Спаржа пекарственная*
– *Asparagus officinalis L.*



Ծնեբեկագզգիներին պատկանող 120-150սմ բարձրության, ճյուղավորված գոգուրով բազմամյա երկխոսն խոտաբույս է: Մատույշ ընձյուղները պատված են թեփուկանման տերևներով: Տերևածցերում առաջանում են կանաչ, ասեղանման կամ թելանման, 1-3 սմ երկարությամբ կլադոֆորների փնջեր: Ծնեբեկ դեղատուին ունի մանր, բաժանատես, բաց կանաչավուն կամ դեղնավուն ծաղիկներ: Արական ծաղիկներում լավ զարգացած են առջնորդ (թերթաբազացած է վարսանդը), իգական ծաղիկներում՝ լավ զարգացած է վարսանդը, (առջնորդ գոնիումն են սաղմնային վիճակում): Պտուղը գնդաձև, եռաբուն հատապարուղ է, հատանալիս կարմրում է, իսկ սերմերը՝ սև, փայլուն: Լճ-ում

բույսն տարածված է անտառներում, քարքարոտ լանջերին, թփուտներում, մացառների մեջ և այլու: Լավ է աճում օրգանական նյութերով հարուստ, փուխր, թույլ հիմնային հողերում: Բույսի արմատներում պարունակվում են ասպարազին, եթերայուղ, փոսփիններ՝ ասկորբինաթթու(C), թիամին (B₁), նիկոտինաթթու (PP) և այլն: Որպես ուսելի վայրի աճող բույս, ծնեբեկը սպորտիստները հայտնի է շատ վաղուց: Վաղ գարնանը մատողաշ ընձյուղները, որոնք հարուստ են հանքային նյութերով, հեշտ յուրացվող սպիտակուցներով և ածխաջրերով, լայնորեն օգտագործվում են բնակչության կողմից: Ծնորիվ բույսի մեջ պարունակվող գզային քանակության ասպարազինի, նրա պարսպարտուտիկները ցուցաբերում են սրտի վրա հանգստացնող ազդեցություն և մաքրում են նրակների խցանումը Սուսանքի քաղցկնի դեպքում ծնեբեկը համարվում է որպես լիարժեք սնունդ:

Եզան լեզու մեծ (ջղախոտ) – Подорожник большой
– *Plantago major* L.



լորձնաբույս է և այլն: Բուժական նպատակով հիմնականում օգտագործում են բույսի տերևներն ու սերմերը, որոշ դեպքերում նաև արմատը: Տերևները հազվադեպ են կոտրենքով, իսկ սերմերը՝ լրիվ հատումանալուց հետո: Սերմերը եռացնելուց զայանում է լորձային հեղուկ, որն օգտագործվում է ռտալուրաբույսի նուրբ մի շարք հիվանդությունների ժամանակ: Ստամոքսի քաղցկեղի դեպքում տերևներից պատրաստում են բանջարաբույս, տերևակոթերից՝ թեյ: Ջղախոտի տերևներն օժտված են հալաբույրությամբ, զավազակոթ, խորխուրներ հատկություններով: Բույսի մատղաշ և նորից տերևները օգտագործում են նաև սալաթի ձևով, հետևաբար այն համարվում է որպես բուժիչ և դիետիկ բույս:

Резюме

Разновидность растительного мира НКР представляет собой неоценимое богатство для нас и будущих поколений. В данной статье представлены морфологическое строение, эколого-биологические особенности некоторых дикорастущих съедобных и целебных растений флоры НКР.

Գրականություն

1. А.А. Гроссгейм, Флора Кавказа. М., т. 2, 1940, 284 с.
2. А.Л. Тахтаджян, Жизнь растений. М., Просвещение, т. 5 (2), 1981, 510 с.
3. И.А. Дамиров, Л.И. Прилипко, Д.З. Шукюров, Лекарственные растения Азербайджана. Б., Маариф, 1988, 318 с.
4. Ռ.Բ. Ասուրյանյան, Լեռնային Արցախի ֆլորայի հազվագյուտ և անհետացող տեսակները, դրանց պահպանումը. ԱրՊՀ գիտ. տեղեկագիր, 2 (11), 2005, էջ. 49 – 50.
5. Ա.Ա. Թորոսյան, Հայաստանի դեղաբույսերը. Ե., Հայաստան, 1983, 294 էջ.
6. Атлас ареалов и ресурсов лекарственных растений СССР. Под ред. А.И.Толмачева, М., ГУГК, 1976, 274 с.
7. А.М. Задорожный, А.Г. Кошкин, Справочник по лекарственным растениям, М., Лесная пром., 1990, 414 с.